

Ivan M. Havel: Nerad někoho odsuzuji nebo obdivuji

text: Jan Foll

Matematik a filosof IVAN M. HAVEL (nar. 1938) má rád veselou společnost i dobré jídlo, což potvrzuje při pravidelných posezeních s přáteli v klubu Koníček sousedícím s restaurací v suterénu paláce Lucerna. V této "duchovní sauně" se scházejí lidé různých profesí a vládne v ní pohoda a tolerance. Se svou druhou ženou Dagmar bydlí v domě na Rašínově nábřeží, který kdysi postavil jeho dědeček. Jejich venkovská usedlost na Košíku se díky systematickým aktivitám jeho manželky změnila v rozlehlou farmu, kde se pěstují ovce a vyrábějí ekologické potraviny. Ivan M. Havel se zabýval počítači, kybernetikou a jako jeden z prvních u nás robotikou a umělou inteligencí. Po listopadu stál u zrodu Centra pro teoretická studia při Univerzitě Karlově a Akademii věd ČR, kde byl řadu let ředitelem. Do širokého spektra jeho zájmů patří filmy, literatura i výtvarné umění. Rozhovory s ním jsou mimořádně inspirující díky jeho zálibě v paradoxech a smyslu pro černý humor. Kromě teoretických prací píše i eseje na různorodá témata, jež většinou publikoval v časopise Vesmír. Jejich třetí soubor s příznačným názvem Zjitřená mysl a kouzelný svět vydalo letos nakladatelství Dokořán. 11. října oslaví pětasedmdesátiny.

Letos na jaře vyšla monografie o vašem strýci Miloši Havlovi. Jak na něj vzpomínáte?

Já jsem ho spíš znal jako kluk, po válce už miň a naposled jsem ho viděl ve svých čtrnácti v roce 1952. To se s námi, svými synovci, utajeně loučil krátce před svým definitivním únikem za hranice. "Asi se delší dobu nevidíme," řekl nám tenkrát. Takže z dětství mi strýc Miloš utkvěl v paměti jako celkem veselý, přátelský strýc, který na nás vždy vyplazoval jazyk. Na jeho slavných večírcích jsem ale nikdy nebyl. Škoda...

Ta kniha podrobně mapuje i jeho chování za protektorátu. Je pro vás spíš odsouzeníhodné nebo obdivuhodné?

Já nerad někoho odsuzuji nebo obdivuji, když mu nevidím do duše. Myslím, že Krystyna v té své knize pěkně naznačila, že mohou být různé interpretace strýcova jednání za okupace. Všechny jsou jen zpovzdálí a všechny jen na základě kusých informací. Myslím si obecně, že mezi nadšenou kolaborací, vychytralou vypočítavostí a sebeobětováním ve prospěch druhých je spousta mezilehlých variant. Někdo riskantně vstupuje do kontaktu s nepřítelem, aby něco – třeba český film – nebo někoho – třeba české umělce – zachránil. Jiný aby se měl dobře a užíval si života. Strýc je možná ukázkou, že tyhle dvě alternativy se nevyklučují. Jistě uměl dobře německy, což muselo být užitečné. Možná si vážil německé kultury, jako my už zase. Ale zcela určitě byl proti fašismu a nacismu. Vděku se člověk nedočká, protože lidi mají rádi pletky.

Od počátku devadesátých let pracujete v Centru pro teoretická studia, kde jste léta šéfoval. Čím se zabývá?

Jsme vědecká instituce, naše bádání je čistě teoretické a naše specifikum je, že se snažíme propojovat různé obory. Moji kolegové sice pracují na speciálních tématech, publikují své výsledky, jezdí na konference. To vše je podobné jako na jiných vědeckých pracovištích. Od ostatních vědeckých pracovišť se však lišíme zastoupením více různých oborů. Najdete u nás filozofy, biology, fyziky, matematiky i sociology, ale i různé jejich smíšeniny. Jde hlavně o to, aby se spolu vzájemně setkávali, debatovali a co nejvíc se navzájem všelijak ovlivňovali.

Čím jste se zabýval vy osobně letos v létě?

Mě vždy zajímá nějaká podivnost. A taky cokoliv, co má co dělat s lidským vědomím, myšlením, poznáním, vnitřním životem. Jak se vůbec můžeme ponořit do lidského nitra? Věda by chtěla obecné poznatky, ale já si myslím, že stejně tak dobře a vlastně lépe mohu začít u sebe samého. V psychologii má introspekce a sebezkoumání špatné jméno, protože psychologie má nebo chce být uznávanou vědou. Hledět na sebe, do sebe sama se jaksí nenosí. Ale proto mě to láká. Tím se tedy letos v létě zabývám.

Můžete být konkrétnější?

Jistě. Stále častěji se mi stává, že během dne mě nečekaně a nechtěně přepadne mikrospánek. Nejčastěji se mi to stává při sledování nějaké přednášky nebo filmu, a to ne proto, že by mě přednáška nebo film nudily. Takový mikrospánek je zpravidla neobyčejně krátký, stačí však na to, aby se přede mnou na okamžik mihnul nějaký výjev, který ani s tématem přednášky, ani s dějem filmu nemá co dělat. Například: Z mírného nadhledu vidím dvě nebo tři skleničky se zlatými vzorky u kraje. Nebo: Starší prošedivělý pán stojí před jakousi mříží a otáčí se ke mně. Vzápětí se proberu a zděšeně si uvědomím, že jsem chvilku spal. Žádné velké zděšení, jen rozpaky, že jsem usnul na přednášce, nebo roztrpčení, že mi asi unikl kus filmového děje. A taky zvědavost, co to vlastně bylo. Výjevy, které takto zažiji, nazývám "mikrosny" a od jisté doby si je zapisuji. Moje sbírka už obsahuje víc než sto podobných mikrosnů. Pokud si mikrosen nezapíšu, nebo aspoň si jej vědomě ihned po "probuzení" nezopakují, vyjev rychle zapomenu. Takto nasbíraný materiál pak mohu zkoumat.

Přiznám se, že smyslu těch zkoumání moc nerozumím...

Myslíte k čemu jsou dobrá? To je poslední otázka, kterou si kladu. Říkám-li "zkoumat", neznamená to vysvětlit, spíš vyznat se, vyjasnit si. Však i ty mikrosny vůbec nejsou jasné. A to se mohu zabývat i jinými, podobně krátkými epizodami vjemů nebo prožitků. Nazývám je "mžikovými" prožitky, můžete si je snadno i sám kdykoliv vyrobit. Stačí abyste poté, co jste měl nějakou dobu zavřené oči, je na malinkou chvilku otevřel a ihned zase zavřel. Jistě byste vždy stihnul něco zahlédnout, asi byste si ani nevšimnul nějakého pohybu, ale mohl byste si to aspoň nakrátko podržet ve vědomí. Nemám na mysli jen setrvačnost zraku... Řekl jsem "chvilku" a "nakrátko" - a už je tu souvislost s časovým vědomím, což je bohaté téma pro fenomenologickou filosofii.

Jakou filosofii?

Jde o jeden ze dvou dominantních směrů v západní filosofii dvacátého století - druhým je analytická filosofie. Místo aby se fenomenologie trápila otázkou po existenci skutečného objektivního světa, začíná od samotných podmínek možnosti vědomí, vnímání a myšlení. Vezměme si příklad. Kde se vzal ve druhém výše zmíněném mžikovém zážitku – tedy pána, který se ke mně otáčí – můj pocit, že šlo o "otáčení ke mně"? Žádný pohyb jsem nestihl registrovat, prostě jsem nějak **věděl**, či chcete-li, přímo **viděl**, že se ten pán ke mně otáčí. Ve fenomenologii se od dob Edmunda Husserla a dalších filosofů mluví o prožívání přítomnosti jakožto nutném spoluvýskytu tří neodlučných momentů: "právě teď", "právě uplynulé" a "nejblíže očekávané". To není obyčejné vzpomínání či předpokládání. To obojí by totiž vyžadovalo specifický volní akt – vyvolání z paměti a představování si budoucnosti. Všechny tři zmíněné momenty jsou jakoby "ted", a proto se takříkajíc vejdou do extrémně krátkého mžikového prožitku. To nás učí fenomenologie.

Zeptám se schválně primitivně. K čemu vůbec filosofování slouží? Nejde jen o samoučelné hrátky?

Filosofie není přírodověda, nejde jí o vysvětlování jevů, nýbrž o rozumění světu. A o rozumění tomuto našemu rozumění. Filosofie nevyrábí poznatky, nýbrž vhledy. Vlastně se trochu opakují, ale jinak to říct neumím. Mluvme radši o něčem jiném.

Často se spolu bavíme o filmech... Viděl jste v poslední době něco zajímavého?

Mám zde v Košíku televizi, takže jsem omezen jen na její oříznutý formát a dabing – i když relativně dobrý, už jsme se to naučili. A tak jsem se s potěšením znovu podíval na Amadea, Zabriskie point a Smrt v Benátkách. Naštěstí jsem si v tom vždy našel něco pro mne nového. Zato poprvé v životě jsem viděl Tenkrát na Západě – herecký, režijní a situační koncert. Asi by vás zajímaly spíš hrané filmy, ale já si nemohu vynachválit anglický naučný seriál Zázračná planeta s Davidem Attenboroughem. Americké dokumenty jsou proti tomu chvástavá nuda.

Jak se rozvíjejí farma a penzion vaší ženy na Košíku?

Pěkně to funguje, ale jsou kolem toho starosti. Rozrůstá se to lavinovitě a já své ženě nepomáhám.

Čeho se v globálním slova smyslu bojíte?

Už jsem zažil dost, abych se něčeho vyloženě bál. Svět se za mého života hodně změnil, nebezpečí terorismu a strach před ním už jsou samozřejmostí, ekologická katastrofa je v plném proudu. Obojí už nějakou dobu trvá a začínáme si na to zvykat. Jen informační technologie nás každým dnem nějak překvapují. Brzy už každý budeme malým uzlíčkem v síti internetů, pozičních systémů, propletených komunikací, osobních kyborgů, elektronické inteligence a kdovíčeho ještě. Hledím-li do sebe, jsem víc zvědavý než vystrašený.

Na podzim nás čekají předčasné volby. Jak podle vás dopadnou?

No comment. Ale vymyslel jsem si pro naši demokracii nové slovo: dermokracie – vláda hroších kůží.

Jste optimista nebo pesimista?

Odpovím stejně, jako jsem vám už kdysi odpověděl na stejnou otázku. Dokonalým optimistou nebo pesimistou nelze být z jednoho prostého důvodu: vždycky bude existovat zároveň dobro a zlo, protože se vzájemně potřebují. Jinak by totiž nebylo možné rozeznat jedno od druhého. A zatím to v dějinách bylo vždycky tak, že každé dobro vyvolalo zlo a každé zlo probudilo dobro.
